

В. А. Сушко

**МІЖНАЦІОНАЛЬНІ ЕТНІЧНІ СТЕРЕОТИПИ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ)**

Стаття присвячена етнічним стереотипам, які склалися в межах української традиційної культури. Матеріалом для підготовки цієї роботи стали праці українських етнографів XIX — XX ст. та власні польові записи автора.

Ключові слова: *Слобідська Україна, українці-слобожани, українська традиційна народна культура, національні та етнічні стереотипи.*

Статья посвящена этническим стереотипам, сложившимся в рамках украинской традиционной культуры. Основой статьи послужили материалы украинских этнографов XIX – XX веков и собственные полевые записи автора.

Ключевые слова: Слободская Украина, украинцы-слобожане, украинская традиционная культура, национальные стереотипы, этнические стереотипы.

This text is about the national aspect of the traditional national culture of the Ukrainians in the period when the traditional culture was dominated and in present day. The article had written on the materials collected by the Ukrainian ethnographers in 19-th – 20-th centuries and by the authoress herself.

Key words: Slobidska Ukraine, the Ukrainians of Slobidska Ukraine, the Ukrainian traditional national culture, national stockes, ethnic stockes.

Постановка проблеми. За сучасним визначенням нації, однією з основних сутнісних ознак етнічної спільноти є самоусвідомлення [12, с. 79]. Дотичним до самоусвідомлення є визначення етносом власного місця на етнічній карті світу. Слід визнати слушність думки А. Пономарьова та Я. Дашкевича щодо двох рівнів етнічної самосвідомості: побутового (нижчого) та ідеологічного (вищого) [12, с. 83]. Національні стереотипи, в тому числі й стосовно інших народів, українські дослідники відносять до першого — побутового рівня етнічної самосвідомості.

Аналіз актуальних досліджень. В українській науці збір емпіричного матеріалу в галузі міжетнічних відносин був започаткований ще у XIX сторіччі [2, розділ щодо інших народів]. Уже героїчний епос XVII ст. [7] значну увагу приділяє головний супротивникам козаків — туркам та їхнім васалам, “нерозривним друзям-ворогам” кримським татарам. З тих же причин не менш важливу роль в українській історії грали поляки. Адже навіть на Слобідській Україні, де до XVIII ст. за офіційними даними, окрім українців, проживали лише росіяни [9], українці-слобожане в усіх видах усної народної творчості серед головних інонаціональних діючих осіб наводили турків, татар, поляків, циган.

Коментар такого становища та аналіз українських етнічних стереотипів стосовно інших народів був започаткований в українській етнологічній науці лише наприкінці XIX — на початку XX ст. [11] Однак в радянські часи серед тем, які опинилися під ідеологічною цензурою та забороною, були впершу чергу саме такі, як підняте нами. Тож, зрозуміло, що до нього українська наука змогла повернутися лише після проголошення незалежної Української держави наприкінці XX ст. На особливу увагу заслуговують роботи вже названих проф. А. Пономарьова, Я. Дашкевича, д.і.н. М. Гримич, які осмислюють складові, типи української

самосвідомості та їхні особливості в історичному розвитку та контексті.

Мета статті є розкриття образу народів — найближчих сусідів українців на широкому фольклорному матеріалі XIX — XX ст.

Виклад основного матеріалу. Характерною ознакою традиційної народної культури є персонікування власного культурного героя і узагальнення всіх “чужих”. Герой — конкретний, названий нерідко і на ім'я: казок — Іван, солдат або коваль (своя, хоча наділена незвичайними рисами через посвяченість, людина), пісень — Олексій попович, Федір безрідний, Василь, Семен, Іван, Донець, син, дочка, вдова, Марусина, якщо це жіноча особа. Безіменним герой може бути лише після смерті: “Ой на горі огонь горить. Під горою козак лежить порубаний, постріляний...” Натомість фольклорні татари, турки, москалі чи поляки — вони, чужа незрозуміла сила. Навіть там, де, на перший погляд, ім'я мусить бути відоме і назване, цього не стається, як у пісні “Що й у суботу проти неділі...”, де чоловік-поляк залишається безіменним “моїм поляченьком” героїні [10, № 92, с. 137-138].

Основними сусідами українців впродовж століть були поляки, татари, турки, євреї, цигани, волохи та росіяни. Серед них поляки, татари та турки розглядалися як воїни, військові вороги, підступніші чи більш лицарські, євреї, цигани, росіяни — як селюки, сільські мирні сусіди.

В українській побутовій культурі полякам притаманна войовничість, підступність, певна легковажність та емоційна рухливість. Такими вони постають як в релігійних великодніх оповіданнях, так і в переказах [5, с. 34, казка “Покрова”], анекдотах та меморатах. При цьому історична єдність українців та поляків в українському епосі не заперечується, однак підкреслюється неможливість повернення до колишньої єдності (“Дума о Білоцерковському мирі і війні с поляками” [7, с. 51-56])

Хитрим, невідвратно ворожим, нищівним, немилостивим, невідвотним у своїй злобі “до хрещених”, як кара Божа, — найнепри-

вабливішим постає в українському уявленні образ татар [6]: татариним називають навіть братика молоді на весіллі — бо “продав сестру задаром”; “а в нас — люди, не татари” підкреслюється у пісні можливість адекватного спілкування. І це при тому, що простий огляд воєнних подій XVII ст. доводить, що саме татар постійно запрошували союзниками українські гетьмани. Такий образ татарина виявляється стійким та усталеним навіть у XIX — на початку XX ст., коли зникає загроза татарських нападів і тісне спілкування із кримськими татарами припиняється.

Турки — у козацькі часи представники могутньої держави — в українському фольклорі постають досить несподівано: з одного боку, войовничі і жорстокі, але, з іншого — невеликого розуму. Піддурити їх — не важко і навіть не надто гідно для лицаря.

У фольклорі, фіксованому у XIX — на початку XX ст., образ євреїв та циган (молдаван) іноді досить подібний: жінки в цих народів — ворожки, які привертають хлопців та тлумачать сни, а загальною характерною рисою вважається шахрайство. Істотною і суто єврейською рисою вважалося вміння пристосуватися до будь-яких умов і виживати за будь-що. У козацькому середовищі тогочасний етнонім вважався настільки образливим, що призводив до вбивства [7, с. 284]

Цікавим є образ москаля, якого не можна повністю прирівняти до кацапа — такого ж етнічного росіянина. Якщо кацап — просто російський селянин, в якому українській селянин не вбачав жодної загрози, то москаль — це той, “хто щось у носі має”, близький до нечистої сили і тому незрозумілий і небезпечний.

Кацап скоріше недоладний: причиною того, що українські парубки не одружувалися із російськими дівчатами називали невміння борщу зварити — крайня ступінь недоладності та недбалості. При цьому кацап більше “шанує начальство”, здібніший до торгівлі, грошлюбніший, не такий впертох, як українець.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Характерною ознакою будь-якої традиційної народної культури є чітке відокремлення “своїх” від решти людського світу. Цю рису слід визнати захисною для існування народної культури та народу взагалі.

У сучасному світі, для якого характерне не тільки суто теоретичне інформування про існування інших народів, а й зміна традиційного вже міжнародного сусідства, дослідження архетипових міжнародних уявлень та стереотипів стає як ніколи важливим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Передмова, коментар В. В. Кравченка. — Харків: Основа, 1991. — 256 с.: іл.
2. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: космогонічні українські народні погляди та вірування. — К.: Довіра, 1992. — 416 с.
3. Весільні пісні / Упоряд., авт. вст. ст. та приміт. М.М.Шубравська; Відп. ред. І.П.Березовський. — К.: Дніпро, 1988. — 476 с.: іл.
4. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Старобельский уезд. Очерки по этнографии края / Под ред. В. В. Иванова. Т. I. — Харьков: Изд. губ. стат. комитета, 1898. — 1012 с.
5. Казки Слобожанщини, зібрані під час експедицій народного художнього фольклорно-етнографічного колективу “Вербиченька” Будинку дитячої та юнацької творчості смт. Нова Водолага Харківської області / Записувачі, автори статті О.В.Коваль, Т.П.Коваль. Передмова, упорядкування та коментар В.А.Сушко. — Харків: Вид-во Бровін О.В., 2010. — 64 с.
6. Кроковее коло. Матеріали VII обласної учнівської науково-практичної народознавчої конференції (4 березня 2000 р.) / За ред. М.Красикова та М.Семенової. — Х.: Фоліо, 2001 р.
7. Куліш П. Записки о Южной Руси в двух томах. — К.: Дніпро, 1994. — 719 с.
8. Муравський шлях-97: Матеріали комплексної фольклорно-етнографічної експедиції / Упор. Красиков М., Олійник Н., Осадча В., Семенова М. — Харків: ХДІК, 1998. — 360 с.
9. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.: Описово-статистичні джерела / АН УРСР. Археограф. Комісія та ін. Упоряд. В.О.Пірко, О.І.Гуржій; Редкол. П.С.Сохань (відп. ред.) та ін. — К.: Наук. думка, 1991. — 220, /3/ с., [24] л. іл.: іл.
10. Пісні Слобідської України. Фонографічна збірка: Пісні Харківщини. В.1. / Збирацька робота, розшифровка нотних текстів та упорядкування Л.Новикової. — Харків: Майдан, 1996. — 188 с.
11. Сумцов М.Ф. Слобожане. Історико-етнографічна розвідка / Підготовка тексту й мовна редакція Леоніда Ушкалова; слово до читача, примітки та післямова Володимира Фрадкіна. — Х.: Акта, 2002. — 282 с.
12. Українці: Історико-етнографічна монографія у двох книгах. Книга 1. — Опішне:

Українське народознавство, 1999.– 528 с.,
іл.

13. Українці: Історико-етнографічна монографія у двох книгах. Книга 2.– Опішне:

Українське народознавство, 1999.– 544 с.,
іл.